

Sözün Hafızası: Dengbêjlik Geleneğinin Kollektif Bellek İnşası

Yusuf Uygur

Zamanın oldukça hızlandığı şu günlerde, durup hafıza üzerine düşünmek artık cesaret istiyor. Kişiyi eskimiş olduğuna ya da modası geçmiş meseleler üzerine kafa yorduğuna dair bir hisse sürükleyebiliyor. Ne de olsa belleğin kendisi çoğunlukla cihazların hafızalarına teslim edilmiş durumda. Hatırlamak için uzun uzun belleklerimiz yormak yerine arama sekmelerine danışmayı daha çok tercih ediyoruz. “Modern insan, kısaltılmayacak şeyler üzerinde çaba sarf etmiyor artık.”¹ Fakat şu anda bizi çepeçevre saran bu dünya çok değil birkaç vakit önce hatırlamak için çoğunlukla söze ihtiyaç duyuyordu. Meddahlar, dengbêjler, şamanlar, çîrokbêjler, hafızlar, ozanlar, dervişler, esmarlar yeryüzünün dört bir tarafında farklı adlar altındailmekilmek hafıza örüyor; birer zaman kurdu gibi geçmişle simdiyi, deneyimle bilgiyi toplumsal katmanların içine işliyorlardı.

W.Benjamin, 1936 yılında “Hikâye anlatıcısının artık hayatlarımızda hiçbir hükmü yok”² diye yazdığı sırada ve çok sonraları bile bu fikir Kürd Coğrafyası

1 Valery'den aktaran Walter Benjamin, Son Bakışta Aşk, Çev. Nurdan Gürbilek, s. 85, Metis Yay. 2012

2 “Adı size ne kadar tanıdık gelirse gelsin, hikâye anlatıcılarının hayatımızda hiçbir hükmü yok. Çoktan uzaklaştı bizden gittikçede uzaklaşıyor. Nasıl bir kaya belli bir mesafeden, belli bir açıdan bakıldığında bazen bir insan başı ya da bir hayvan gövdesi gibi görünse, hikâye anlatıcısının da uzaktan bakıldığında iri, yalın hatları öne çıkar, sadece bunlar görünür...” A.g.e. s.77

* Yağ ve bezle yapılan aydınlatma gereci.

** Dengbêj kamlarına ait iki tür.

*** Kürd kültüründe Hikaye Anlatıcılarına verilen ad.

için geçerli değildi. Elektriksiz evlerde gaz lambası, mum veya çirarun* ışığı altında dünyanın oluşumunu anlatan kozmik zaman hikâyelerinden, payizok ve heyranoklara** çirokbêjlerin*** hikâyelerini ve dengbêj kamlarını dinleyen çocuklar hala genç sayılır. Fakat geldiğimiz noktada her ne kadar dijital dünyada yeni formlar altında varlığını sürdürse de klasik gelenek anlamında Dengbêjler ve Çirokbêjler yavaş yavaş yok oluyor, yeryüzü sahnesini terk ediyorlar. Kürd halkının hafıza ve kültür dünyası muazzam bir gelenek kaybı yaşıyor. Bizi çepeçevre saran mevcut dünyadan çok başka olan bir dünyanın kapıları kapanıyor; tahayyül, anlamlandırma ve duygu biçimleri kayboluyor. Ne var ki Minerva'nın baykuşu, karanlık çöktükten sonra uçmaya başlar. Geçmiş zamana doğru savrulan birçok figür de, ancak nesli tükenirken anlaşılabilir. Bu metin de tam da git gide silueti soluklaşan klasik Dengbêj geleneğinin Kürdlerde kolektif hafızanın oluşumundaki etkisini tartışacaktır.

Sözlü Kültür

Çok uzun zamanlar boyunca sözlü kültürlerde söz söylendiği anda uçup gitti, dinleyicilerin belleğinden başka sözü tutacak, onu kaydedecek herhangi bir şey yoktu. Sözlü kültür yazılı bir metin gibi geride elle tutulur, somut bir kanıt bırakmadığı için, geçmişte ve günümüzde okuryazar nesiller tarafından kavranması zor olmuştur. Hatta uzun yıllar boyunca sözlü kültürün varlığı kabul edilmemiş, aşağı sınıflara ait bir tür ilkel form olarak adlandırılmıştır. Carlo Ginzburg, Mihail Bakhtin'e referansla egemen sınıfların halk kültürünü aşağı ve tehlikeli görerek halka daha uygun gördükleri kültür durumlarını dayattıklarını söyler. Ginzburg bu konuda çalışan uzmanların, uzun yıllar boyunca halk sınıflarının ürettiği kültüre 'kendine özgü' demekten çok 'ilkel' demeyi tercih ettiklerinden bahseder.³ Yazı merkezli düşünce biçimi ile sözlü kültüre bakıldığında her şey karışık ve sistemsiz bir yığın gibi görünse de yapılan çalışmalar sözlü kültürün dünyanın neredeyse bütün parçalarında ortak özelliklere sahip, bütünlüklü ve sistemli bir kültür olduğunu ortaya koyuyor.

W.J.Ong, bilim dünyasının geçtiğimiz yüzyıla, Milman Parry'nin çalışmalarına kadar matbaa ve metin kültürünün etkisi ile sözlü kültüre "sözlü yazın" dediğinden bahseder. Ong'a göre çoğu araştırmacı "sözlü folkloru" mitolojinin bir enkazı gibi görmekteydi. İlk dilbilimciler, Saussure dâhil, yazılı ve sözlü dil ayrımına karşı çıkıp yazının sadece konuşma dilinin yeniden bir temsilinden

3 Carlo Ginzburg, Peynir ve Kurtlar, Çev. Aşen Gür, s. 14,15,17, Metis Yayınları, 2007

* Özellikle tek tanrılı, kitabî diye adlandırılan dinlerin yaygınlaşmasından sonra kitap, toplumun egemen sınıflarının önemli bir referans ve itibar kaynağı olmuştur. Kitap sahibi olmayan dinler ve sözlü gelenekler değersiz görülmüştür.

ibaret olduğunu söylemişlerdir.⁴ Milman Parry, Homeros şiirlerini konu edindiği doktora çalışmasını 1928 yılında tamamladığında, sözlü kültürün anlaşılması açısından önemli bir eser ortaya çıkmış oldu. Parry'in çalışmalarını esas alan Walter Ong, sözlü kültüre ait özellikleri - Dengbêjlik geleneğinden de anımsayabileceğimiz - bazı başlıklar altında aktarmaya çalışır. Bu başlıklardan ilki sözlü kültürde “*Yancümle Yerine Ekleme*” yapılması ile ilgilidir. Ong, sözlü kültür anlatısının yazının aksine sürekli bağlaçlarla ilerlediği ve düzenli cümle yerine eklemelerle yol aldığından bahseder.⁵ Ong, kümelenmiş sözcüklerin zamanla kalıplaştığı ve hatırlanması kolay olduğu için sözlü kültür taşıyıcılarının “*Çözümleme Yerine Kümeleme*” özelliğini tercih ettiğini söyler.

Sözlü kültürlerde anlatıcı, hem kafasındakileri anlamlı bir şekilde aktarmak için zaman kazanmak, hem de dinleyicinin akustik sorunlar ya da ortamı etkileyen diğer unsurlardan dolayı dikkatinin dağılması sonucu kaçıracağı kısımları yakalaması için anlatımı sık sık tekrar eder. Bu durum aynı zamanda anlatımı daha çekici kılar.⁶ Ong buna “*Bol Tekrar ya da Bereket*” özelliği der. Paul Conner-ton da kolektif hafızayı konu edindiği metninde benzer bir şekilde büyük çaplı sözcüklerin daha sonraki kuşaklara aktarılabilmesi için ‘ekonomikleştirilmesi’, yani standartlaşmış ve kısaltılmış kalıplara dökülmeleri gerektiğini söyler.⁷

Anlatıcı, topluma yabancı olan bir durumu, topluma yabancı olmayan öğelerle ve yaşamlarına dayanarak anlatmak durumundadır. Ong’a göre anlatıcının anlaşılabilmesi için hikâye anlatıcısının, aktardığı hikayeyi “*İnsan Yaşamına Yakın*” hale getirmesi gerekmektedir. Ong, yazılı kültürlerde bilginin bilinenden uzaklaşarak nesneleştiğini söyler. Oysaki sözlü kültür ortamlarında bilen ile bilinen arasındaki yakınlaşma, duygudaşlık ve özdeşleşmelerin öğrenmede olmazsa olmaz koşullardan biridir. Anlatıcının aracılığıyla dinleyiciler, anlatının kahramanlarıyla bütünleşir. Bundan dolayı sözlü kültür “*Mesafeli Olmak Yerine Duygudaş ve Katılımcı*” olmak durumundadır.⁸

Ong’un saydığı özelliklerden bir tanesi de Jack Goody ve Ian Watt’an aktardığı “*değişmeyen ortam dengesi*”dir. Bu özelliğe göre anlatıcının kullandığı dil zamana ve mekâna uymak durumundadır. Anımsamalar, kopmaz biçimde geçmiş bir olaya ya da deneyime bağlı olsa bile, herhangi bir anımsama ediminin zamansal statüsü hep şimdiye aittir.⁹ Sözlü ortamlarda anlatıcı kullanımdan

4 Walter J. Ong, *Sözlü ve Yazılı Kültür*, Sema Postacıoğlu Banon, s. 24, 30, Metis Yayınları, 1993

5 A.g.e, s. 53-54

6 A.g.e, s. 55

7 Paul Connerton, *Toplumlar Nasıl Anımsar*, çev. Alâeddin Şenel, s. 119, Ayrıntı Yayınları, 1999

8 Walter J. Ong, s. 60, 62

9 Andreas Huyssen, *Alacakaranlık Anıları*, Çev. Kemal Atakay, s. 13, Metis Yayınları

kalkan, yaşamla somut bir bağı kalmayan kelimeleri atıp, duruma uygun kelime öbekleri kullanır.¹⁰

Dengbêjlik geleneğinin anlaşılabilmesi açısından yapmaya çalıştığımız sözlü kültürün bu parçalı tanımları esas itibariyle devasa olan bir kültür birikiminin kabaca bir tarifi olarak sayılabilir. Çünkü sözün içine oturup çalışmak, hele ki artık soluğu kesilmişlerin sesine uzanmak, insanın sınırlarını aşan bir yerde duruyor. Zamanın 20. ve 21. Yüzyılın kıyılarına bıraktıkları, hafızada taşınmış söz, bilinçte tutulmuş kelimeler oldu. Tam da bu sebeple sözlü kültürün kolektif bellekle kurduğu ilişki sözlü geleneklerin anlaşılabilmesi için elzemdir.

Sözlü Kültür ve Kolektif Hafıza

İnsan unutmayı bir türlü öğrenemeyip de hep geçmişe bağlı kaldığı için şaşar durur kendine de: İsteddiği kadar ileri ve çabuk yürüsün, zinciri ile birlikte yürür, hızla akıp geçen olaylara bağlıdır gene de. Şaşılacak bir şey: An, birden burada, bir yok, daha önce bir hiç, daha sonra bir hiç, yine de bir hayal gibi yeniden gelir ve daha sonraki bir an'ın rahatını kaçırmaz. Zaman tomarından boyuna bir yaprak çözülür, düşer, uçup gider – birden yeniden insanın kucağına geri döner. İşte o zaman insan 'anımsıyorum...' der...¹¹

Sözlü kültür çalışmalarına benzer bir şekilde uzun bir süre hafıza ve hatırlama gibi kavramlar da bireysel alana ait olarak düşünüldü. 20. yüzyılın başından itibaren özellikle Durkheim'in öğrencilerinden Maurice Halbwachs'ın çalışmalarından sonra, bahsedilen kavramlar kolektif bir kültür ögesi olarak ele alınmaya başlandı. Halbwachs'ın teorisine göre bellek sosyal koşullara bağlı olarak ortaya çıkar. Yani kişinin belleğini topluluk belirler. Bu durum topluluğun belleğinin özerk, ayrı olduğu anlamına gelmez. Topluluğun belleği bireyler tarafından oluşturulur ama aynı zamanda birey belleği de topluluk olmadan oluşmaz. Halbwachs'a göre zaman içinde geriye doğru ilerleyebilmenin tek koşulu kolektif bellektir ve kolektif belleklerin ötesinde hiçbir şey yoktur.¹² Halbwachs, sosyalizasyon süreci ile beraber oluşan anıların "çerçeve"sinin toplumsal mekanizmalar tarafından belirlendiğini söyler. Bu mekanizmalar aracılığıyla hatırlanan

10 Walter J. Ong, s. 65, 66

11 Friedrich Nietzsche, Tarihî Yaşam İçin Yararı ve Yararsızlığı Üzerine, çev. Nejat Bozkurt, s. 37, Say Yayınları, 2005

12 Maurice Halbwachs, Kolektif Bellek ve Zaman, Cogito Dergisi, Sayı 50, 76, 2007

olaylar belli özellikler içerir. Bunlar: ‘zaman ve mekâna bağlılık, bir gruba bağlılık ve kendine özgü bir süreç olarak geçmişin yeniden kurulabilme özelliğidir.’¹³

Toplumsal mekanizmalar, kolektif hafızanın oluşumunda topluluk içinde bulunan bireylerin hangi seçimleri yapacağı ve hangi anıların daha önemli olduğu konusunda belirleyicidir. ‘Hatırlama figürleri aynı zamanda modeller, örnekler bir çeşit öğretici parçalardır. Onlar grubun temel tavrını ifade ederler.’¹⁴ Bütün bunlar kimliğin kendisi demektir. Halbwachs için kolektif bellek aynı zamanda kimliği kuran bir mekanizmadır. Dolayısıyla Halbwachs’ın düşüncesi bize sözlü kültürde Dengbêjler gibi aktarıcılarının aynı zamanda toplumsal ve tabii bireysel kimlik oluşumunun kurucu öğeleri olduğunu söyler.

Kültürel ve İletişimsel Bellek

Halbwachs’ın teorisi üzerine çalışan Alman kültür tarihçisi Jan Assmann 1992 yılında yayımlanan “Kültürel Bellek” adlı kitabında grupların, toplumların ya da bireylerin hatırlama eşiklerinin ya çok eski tarih çağlarına kadar gittiğinden ya da yakın geçmişe yöneldiğinden bahseder. Arada kalan hatırlanmayan veya es geçilen zamana tarihçiler, arkeologlar “kayan boşluk” ya da “karanlık çağ” demektedir. Assmann’a göre grupların köken hatıraları, yani en eski zaman dilimlerine uzanan anımsamaları kültürel belleğin çalışma alanına dâhil iken, yakın geçmişe ait olan, sosyal alışverişle oluşan bellek çalışmaları da iletişimsel belleğin alanına girer.¹⁵

İletişimsel bellekte grup içinde bilgi aktarımı, katılım düzensiz ve belirsizdir. Belleğin aktarımı amacıyla uzmanlaşmış kişiler yoktur. Oysa kültürel bellek uzman aktarıcılar gerektirir. Bunlara ozanlar, şamanlar, griotlar, rahipler ya da metnin de konusu olan dengbêjleri örnek verebiliriz. Bu özel bellek taşıyıcıları kültürel belleğin korunması ve ritüellerin aktarılması konusunda sorumludurlar. Özellikle yazılı olmayan kültürlerde bu özel taşıyıcıların uzmanlaşması belleğin korunması açısından çok önemlidir. Uzman bir bellek taşıyıcısı ve aktarıcısı olmak çeşitli yükümlülükleri yerine getirmeyi gerektirir. Birçok yerde uzmanlaşmak kurumsallaşmış yapılardan geçmeyi gerektiriyordu. Hatta bazı yerlerde (örneğin eski Çin’de) formel sınavlar bile yapılırdı.¹⁶

13 A.g.e. s. 42

14 Jan Assmann, Kültürel Bellek, Çev. Ayşe Tekin, s. 43, Ayrıntı yayınları, 2001

15 A.g.e. s. 52, 53

16 A.g.e. s. 57-58

Kaydedici ve İşlevsel Bellek

Kaydedici ve işlevsel bellek Jan Assman ile beraber çalışan eşi Aleida Assmann'ın toplumsal belleği açıklamak için yaptığı ayrımıdır. A. Assmann'a göre topluluk belleği pasif ve aktif iki öge tarafından oluşturulur. Kaydedici bellek verileri, anıları, nesnelere ve kaynakları toplar, muhafaza eder. Bu bellek türü pasif olarak nitelendirilebilir. İşlevsel bellek ise geçmişin içinden seçilen ve yaşatılan dar bir bellek çeşidi olarak aktiftir. Çünkü güncel ve canlıdır. Güncel olarak gereği kalmamış, hatırlanmayan şeyler gerektiğinde tekrar kullanılmak üzere kaydedici bellek içine alınır. Kaydedici bellek kayıtsız ve soğuktur. Tıpkı bir derin dondurucu gibi. Hatırlanılan veya bir şekilde şimdiye çağrılan hatırlama figürleri, kaydedici bellekten alınarak işlevsel bellek tarafından kullanılır, aktifleştirilir. Kaydedici belleği bilinçaltı olarak düşünürsek işlevsel bellek bilince denk düşer.¹⁷

Negatif Bellek

Bazı toplulukların geçmişte yaşanmış "rahatsız edici" olayların anılmasını yasaklaması, bu olayları bastırmaya çalışması ya da görmezden gelmesi kolektif belleğe karşı olumsuz, negatif bir tavrın takınılmasıyla ilgilidir. Böyle bir durumda utanç veren, rahatsızlık yaratan anılar kolektif bellek alanından silinmek istenir. Reinhart Koselleck'e göre "negatif hatırlama" kavramı bir yönüyle "geçmişte yaşanmış olan negatif olayların unutturulma ve bastırılma çabası"dır.¹⁸

Norbert Frei ve Volkhard Knigge 'negatif hatırlama' kavramının olumlu biçimde kullanabilme imkânından da bahsederler. Bu iki düşünürü göre özellikle 20. yüzyıl "korkunç şiddet deneyimleri" ile doludur. Topluluklar ancak bu negatif hatırlama figürleri ile hesaplaşırsa o zaman demokratikleştirici ve insanileştirici bir durum ortaya çıkabilir. Koselleck benzer bir şekilde negatif hatırlamanın "düşünülme-yeni düşünmek, telaffuz edileme-yeni telaffuz etmek" anlamına geldiğini bu nedenle fail ve fiillerin sürekli hatırlanarak negatif geçmişin bir bütün olarak işlenmesinin, negatif hatırlamanın olumlu yönde kullanılması imkânını doğuracağından bahseder.¹⁹

Dengbêj, Söz ve Hafıza

"Bîr" kelimesi Kürtçede hem "kuyu" hem de "hafıza" anlamına gelir. Dengbêj tam da bu hafıza kuyusunun dilidir. Sözü ve sesi kendisine mesken edin-

17 Mithat Sancar, Geçmişle Hesaplaşma, s. 47, İletişim Yayınları, 2007

18 Reinhart Koselleck'ten aktaran Mithat Sancar, s. 51

19 Aktaran Sancar, s. 51-52

miş bir hafıza inşacısı olarak Dengbêj, sözlü Kürt kültürünün temel taşıyıcısı, kurucu ögesidir. Dengbêj, küçük yaştan itibaren ustaların söylediği hikâyeleri ve söyleyiş biçimlerini çeşitli bellek stratejilerini kullanarak kişisel belleğine kaydeder ve ezgili anlatımıyla öğrendiklerini kültürel belleğin içine akıttı. Mehmet Uzun'a göre Dengbêj, sesi meslek edinmiş usta, mekânı ses olmuş insandır. Uzun, dengbêjlerin sesi kelim, kelamı *kılam* haline getirdiklerini belirtir ve dengbêjleri Yunan mitolojisinde hatırlamanın, belleğin ve düşüncenin koruyucusu olarak tasvir edilen mitolojik sanat meleklerine; Mousa'lara benzetir.²⁰

Dengbêjler anlattıkları hikâyeleri sesli ezgilerle makamlandırıp söylerler; bu yönüyle diğer birçok hikâye anlatıcısı ile ayrışır. Nezan, bu durumun uzun hikâyenin daha iyi, etkili ve eğlenceli olarak kolay hatırlanması için yapıldığını söyler.²¹ Anlatıya sinmiş müzikal duygu, söyleyişi doğrudan doğruya insana, insanın gönlüne hitap eden bir güç haline getirir. W. Ong'un sözlü kültür özelliklerini sıralarken belirttiği "mesafeli olmak yerine duygudaş ve katılımcı" olma hali müzikal bir üslupla daha iyi işler. Dengbêj, bir oyuncu edasıyla davrandığı gibi hikâyesini de ya dramatize eder ya da bir tragedya gibi sunar. Dramatize ettiği yerlerde kahramanın/kahramanların yerine geçer, hikâyeyi diyaloglar yöntemiyle anlatır. Böylece hem kişilerin karakteristik özellikleri daha iyi anlaşılabilir dinleyicinin gözünde daha çok sempati kazanır hem de hikâye daha ilgi çekici hale gelir.²²

Dengbêjler, kamlarında W. Ong'un işaret ettiği sözlü kültüre ait bol tekrar, kümeleme ve insan yaşamına yakınlık gibi ilkelerin tamamını devreye sokarak etkili birer aktarıcı olmayı başarırlar. Dengbêj geleneğinde bol tekrar ve kümeleme hem anlatıcının yani dengbêjin soluklanmasını, hikâyesini tekrar zihninde düzenlemesini hem de dinleyicinin dinlediği hikâyeyi sindirmesini, üzerine düşünmesini ve öbekleşmiş, tekrar eden söz dizgelerini daha kolay bir şekilde hafızasına kaydetmesini sağlar. Dengbêjlik geleneğinde kazanılan, öğrenilen bilginin unutulup kaybolmaması için sürekli tekrar gerekmektedir. Bundan dolayı kalıplaşmış düşünme şekilleri, deyimler ve diğer sözlü geleneği yansıtan biçimlere ihtiyaç duyulmaktadır. Kuşkusuz bu yöntemlerin hepsi bellekte bilgiyi saklama stratejileri ile ilgilidir. Sözlü kültüre ait bilgilerin ezberlenebilmesi için en önemli ilk iki öge, bilginin rahat kodlanabilmesi ve hatırlanabilmesidir.

Sözlü kültür öğeleri, aktarıcılar tarafından çeşitli bellek stratejileri ve biçimleri kullanılarak kaydedilir ve aktarılır. Bellek teorilerinde aktardığımız hafızalaştırma biçimlerinin tamamı Dengbêj geleneğinde kullanılmaktadır. Dengbêj gele-

20 Mehmet Uzun, *Dengbejlerim*, s. 11, 12, İthaki Yayınları, 2006

21 Kendal Nezan, *Kürt Müziği, Dansları ve Şarkıları*, s. 54-55, Özge Yayınları, 2002

22 Abidin Parıltı, *Dengbêjler*, s. 86, İthaki Yayınları, 2006

neğinde iletişimsel belleğin kullanımı yakın geçmişte meydana gelen toplumsal olaylar, trajediler, felaketler veya savaşlar gibi durumların aktarılmasında devreye girer. Kuşaklar arası veya kuşak içi aktarım bazen ustadan çırağa veya dengbêjler arasında gerçekleşir. Tanık olunan zamana dair önemli bir olay olduğunda Dengbêj, klam aracılığıyla onun kolektif hafızanın daha derinine, kaydedici belleğe depolanmasını sağlar. Gerektiğinde kaydedilmiş bilgi çağrılır ve işlevsel belleğin alanına yine klamlaştırılarak dâhil edilir. Kaydedilmiş olan, eğer daha eski, ulaşılamayan bir geçmişe referans verip dünyanın kozmik ve efsanevi durumuyla ilgiliyse bu bize kültürel belleğin devrede olduğunu hatırlatır.

Dengbêj kamlarında en çok başvurulan bir diğer bellek stratejisi de negatif bellektir. Kamlarda aktarılan trajediler, aşiretler arası kavga ve savaşların bir daha yaşanmaması için hikaye “kötü” olan durumun yergisini içeren dengbêj öğüdüyle bezelidir. Hikâye anlatıcısı bilge bir öğretici olarak sözlü kültürlerde anlatısının içinde ‘akıl verir’, mesaj iletir. Bir hikâye anlatıcısı olan dengbêj de her anlatının içine aklını serpiştirir. Örneğin dengbêjler, Mem u Zîn, Derwêşê Evdî, Metran Îsa, Krîvê gibi aşk temasını işleyen birçok klamda farklı halk sınıflarına ya da farklı halklar veya inançlardan olan kişilerin sevdikleriyle kavuşamamasını/kavuşturulmamasını eleştirir. Dengbêj geçmişte yaşanmış trajedilerde negatif belleği devreye sokarak yaşanan kötü deneyimi hatırlatır ve tekrarlanmaması için nasihatlerde bulunur. Dengbêjlerin en çok dile getirdiği bir diğer durum akrabaların veya komşu aşiretlerin kavgalarıdır. Bu hikâyelerde kavganın başlangıç sebebi küçümsenir ve anlık bir kontrolsüzlüğün ya da ufak bir kıskançlığın ne kadar büyük yıkımlar getirebileceği aktarılır. 19. yüzyılın sonlarında meydana gelen bir olayı anlatan Filîtê Quto klamında Batman-Beşiri bölgesindeki Reşkotan aşireti reisi Filît, annesi Şemê'nin bütün çabalarına rağmen Diyarbakır'a tuz yükü taşıyan Bitlis aşiretlerinden Etmankî aşiretinin reisi Mamê Emê'nin yolunu keser ve tüfeğini ister. Mamê Emê tüfeğini vermeyince kavga başlar her iki aşiret reisi dâhil 55 kişi ölür. Buradaki hatırlama Koselleck'in bahsettiği fiillerin ve faillerin hatırlanarak olayın tekrar yaşanmaması için gündeme getirilmesi söz konusu geçmişin kolektif belleğe aktarılması²³ niyetini içerir. Hatırlamalar trajedinin unutulmaması içindir; çünkü “bir katliamı unutmak da katliamdır”.

Sonuç Yerine

Dengbêjlik geleneği geçtiğimiz yüzyılın son çeyreğine kadar Kürt halkının kültürel kodlarını barındıran, anlam dünyasını belirleyen ve kolektif belleğini kuran önemli bir sözlü gelenek olarak varlığını devam ettirmiştir. 20. yüzyılda

23 Reinhart Koselleck'ten aktaran Sancar s. 51, 52

dengbêjlik geleneğinin klasik işlevinin dışında özellikle yüzyılın son çeyreğinde bir dönüşüm sürecine girdiğini söyleyebiliriz. Bu süreç geç Kürt uluslaşmasının yoğun etkileri altında gerçekleşmiştir. Ulusal Kürt hareketleri, dengbêjlik geleneğini Kürt ulus kurgusunun kültürel merkezine doğru taşımış, bu sayede ulusun inşa sürecinde Kürtlerin sözlü geleneği devreye sokulmuştur. Sonuç olarak özellikle 1990'lı yıllara gelindiğinde dengbêjlik geleneğinin edebiyat, televizyon ve müzik piyasası tarafından yeniden üretildiğine tanık olunmaktadır. Fakat bu yeniden üretimin sadece Kürtlerin uluslaşma sürecinin yükselmesi ile alakalı olduğunu söylemek hatalıdır. 20. yüzyılın sonuna doğru geleneği yaşayan kuşaklar kendilerini teknolojik modernleşmenin kesintisiz hızının içinde buldular. Özellikle 1980'den sonra köylerden şehirlerin yoksul bölgelerine göç eden Kürtler modernliğin hızlı değişimlerine, kapitalizmin içi boş homojen zaman anlayışına ve kapitalist şeyleşmeye karşı bir tepki olarak yitirmeye başladıkları belleklerine sarıldılar. Büyük modern kentlerin "para ekonomisi çerçevesinde dünyayı bir aritmetik problemine dönüştürmesi, dünyanın her parçasını matematik formülleri içinde sabitlemeye çalışması"²⁴ ve bütün bunların yalnızlaştırıcı ve bireyselleştirici etkisi Kürtlerin kırsal ve kolektif sözlü kültürlerini temsil eden dengbêjlik geleneğinin sıcak ortamlarını anımsamalarına ve tekrardan geri istemelerine neden oldu.

Bellek öncelikle, meta biçimi yoluyla kapitalist şeyleşmeye karşı yaşamsal ve güç veren bir panzehirdir... bilgi işlem süreçlerini yavaşlatma; zamanın, arşivin eşzamanlılığı içinde çözülmesine direnme; benzeşim, hızlı bilgi akışı ve kablo ağları evreninin dışında bir düşünme tarzını yeniden ele geçirme; afallatıcı ve çoğu zaman tehditkar bir heterojenlik, eşzamansızlık ve aşırı bilgi yüklemesi dünyasında tutunacak bir alan talep etme girişimini temsil eder.²⁵

Bu çerçevede geleneği nasıl düşünmek gerekiyor? Onu kusursuzlaştırıp, ideal bir sosyallik formu olarak belirleyip geriye bir dönüş özlemi olarak mı; yoksa "dolambaçlı bir yoldan, yeni bir dünyaya (devrimci ütopya) göndermek"²⁶ biçiminde mi? Dengbêjlik geleneği dayanışmacı unsurlar içeren, kapitalizm öncesi bir toplumun kolektif ürünü olarak önümüzde duruyor. Kuşkusuz geleneği kapitalist şeyleştirmenin, katı modern kategorilerin, tutuculuğun ve dar milliyetçi yaklaşımların elinden kurtarmak gerekiyor. Dengbêj hikâyeleri halk sınıflarının hak, adalet ve eşitlik isteklerini ve diğer toplumsal arzularını içeren ortak sözü

24 Georg Simmel, *Modern Kültürde Çatışma*, s.89, İletişim Yayınları, 2004

25 Huyssen, *age*, s.19

26 Michael Löwy, *Dünyayı Değiştirmek Üzerine*, Çev. Yavuz Alogan, s. 219

---

günümüze kadar taşıdılar. Bu sözü geleceğe ulaştırmak, dengbêjlerin çılgınlığını dinleyicilerinin hayallerinde beliren daha yaşanılır bir toplumun içine nakşetmek, kapitalizmin yok ediciliğine karşı direnişin bir ögesi, bir sığınak haline getirmek ve bunu yaparken Benjamin'in aşağıda alıntılanan uyarısını sürekli hatırlamak gerekmektedir.

Geleneğin hem kendi varlığı, hem de onu devralanlar tehlikededir. Her ikisi de aynı tehdit altındadır: Hâkim sınıfın aleti durumuna düşmek. Geleneği, onu hükmü altına almak üzere olan konformizmin elinden çekip almak, her dönemde yeni baştan girilmesi gereken bir çabadır. Mesih sadece kurtarıcı olarak değil, aynı zamanda Deccal'e boyun eğdirmek üzere gelir. Düşman kazanacak olursa, ölümler bile payını alacak bundan. Ancak bu endişeyi içinde duyan tarihçi, geçmişteki umut kıvılcıklarını alevlendirme yetisine sahiptir. Ve düşman kazanmaya devam ediyor hala.²⁷

---

27 Benjamin, age,s. 41, 42